

אלימות כלכלית: אפיונים, השלכות ודרכי התמודדות

אורלי בנימין,^{1*} דלית יסעור בורוכוביץ,² קרני קריגלי³ ואריאן רנן-ברזילי⁴

¹ המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת בר-אילן

² בית הספר לעבודה סוציאלית, המכללה האקדמית עמק יזרעאל

³ המכון הסוציולוגי לחקר קהילות, אוניברסיטת בר-אילן

⁴ הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת חיפה

תקציר

רקע: אלימות כלכלית – תופעה כלל-עולמית שתוצריה הם עוני של נשים וילדים – הייתה מושתקת שנים רבות. כיום המחקר בתחום שובר את השתיקה ומציע ניתוחים תאורטיים הקושרים את האלימות הכלכלית לשליטה כפויה המופעלת על-ידי בן זוג, כמו גם פיתוח מודלים להתמודדות עימה.

מטרת המאמר: הרחבת הידע של עובדות סוציאליות ואנשי מקצוע אחרים על אודות תופעת האלימות הכלכלית, והידוק הקשר בין הבנת האופי הרב-ממדי של התופעה לבין המודל הרב-ממדי "מודל התגובה המתואמת", המוצע להתמודדות עימה כחלק ממשילות שיתופית.

שיטת המחקר: מאמרנו סוקר מחקרים שפורסמו בנושא האלימות הכלכלית מאז 2008, עת פרסמו אדריאן אדמס ועמיתותיה את המדד הראשון לתופעה, ועד 2022, כשפורסמה עבודתה של ג'ודי פוסטמוס על גברים המפעילים אלימות כלכלית.

ממצאים: המאמרים שנסקרו מלמדים שאלימות כלכלית, כמו סוגים אחרים של אלימות זוגית, קורית במצבי תלות של נשים, כשהן דבקות במערכת היחסים, פוחדות מבדידות, פוחדות מפרידה וזקוקות להגנה על מעמדן החברתי כבנות זוג. נשים נלכדות באלימות כלכלית בכל טווח המיקומים המעמדיים התעסוקתיים. עקב כך הן חוות פעמים רבות דיכאון ומתקשות להאמין שיש להן סיכוי להיחלץ מהעוני ארוך-הטווח, שלעיתים קרובות כולל התמודדות עם חובות כפויים.

* המחברות מודות מקרב לב לשתי סוקרות מטעם מערכת *חברה ורוחה* שהערותיהן המפורטות על גרסה קודמת, ומחויבותן למניעת אלימות נגד נשים, תרמו משמעותית למאמר. נוסף על כך אנו מודות מאוד לפרופ' ורדה סוסקולני, עורכת כתב העת *חברה ורוחה*, שעודדה אותנו להעמיד סקירה זו ולשתף את קהילת המחקר בידע שצברנו. כמו כן אנו מודות לד"ר יעל בר צדק על עזרתה באיסוף הנתונים, ולד"ר גלית ברקת דניאלי על עזרתה בשלבים הראשונים של הניתוח. לבסוף, תודתנו נתונה למשרד המדע והטכנולוגיה על מענק המחקר שאפשר את איסוף הנתונים (מספר מענק 15594-3).

מסקנות: "מודל התגובה המתואמת" הולם את הרב-ממדיות של תופעת האלימות הכלכלית, ולכן מתאים לפיתוח מענים עבורה. המענה המוצע במודל כולל פיתוח מסגרת משילות שיתופית, שתבטיח הקצאת משאבים לשיקום הקורבנות-שורדות.

השלכות לפרקטיקה ולמדיניות: הגברת מודעותן של הרשויות לאלימות הכלכלית ולמהותה; קידום משילות שיתופית באמצעות שיתופי פעולה בין ארגונים שונים, שיבטיחו לשורדות האלימות הכלכלית תמיכה חברתית; הגדלת זמינותו של הדיור הציבורי לשורדות אלימות כלכלית; והקצאת משאבים חומריים לשיקומן של שורדות אלימות כלכלית המתמודדות עם חובות כפויים.

מילות מפתח: אלימות כלכלית, אלימות נגד נשים, מודל התגובה המתואמת, עוני, שליטה כפויה

מבוא

אלימות בן זוג (Intimate Partner Violence - IPV) פוגעת בבריאות הציבור ומשפיעה מדי שנה על אנשים רבים מספור, ובעיקר על נשים. כך הגדיר המרכז לבקרת מחלות בארה"ב (CDC) תופעה זו: "נשים בעיקר, וגם גברים, מתמודדים עם אלימות פיזית, אלימות מינית, מעקב או פגיעה פסיכולוגית שהופעלו עליהם בקשרים אינטימיים בהווה או בעבר" (Breiding et al., 2015). כלומר: זה מכבר זוהו אלימות פיזית, מינית, פסיכולוגית ורגשית כביטויים לאלימות בן זוג. בשנים האחרונות נוספה אליהם אלימות כלכלית, שנחקרה כביטוי ייחודי של התעללות, המכונה בעיקר לשליטה בבת הזוג (Postmus et al., 2022). בישראל הציגו את הסוגיה הזו ארגוני הנשים, בהובלת עמותת רוח נשית, ונעשו ניסיונות שונים לחקיקה בנושא; עד כה הם לא צלחו (ברקת-דניאלי ואחרות, 2023).

בהמשך לכך הולכת וגוברת המודעות לתופעת האלימות הכלכלית בשדה העבודה הסוציאלית בעולם¹. בד בבד מתחדדת ההבחנה בין שני מופעי אלימות כלכלית: המופע של בני משפחה הנאבקים על ירושה, ובמאבק זה מנצלים את חסרי הישע - ילדים את הוריהם או אחים את אחיותיהם; והמופע של גברים התופסים בקשרים זוגיים את מעמד המנהיגים הכלכליים, ושולטים בכפייה בכלל היבטי חייה של בת הזוג. ואולם אף שהמודעות לשתי פניה של תופעה זו גוברת, עדיין רווחת עמימות מסוימת בנוגע למהותה, לנסיבות התרחשותה ולהשלכותיה.

מטרת הסקירה המוצעת כאן היא לפזר את העמימות ולהציג את אופני האלימות הכלכלית המופעלת על ידי בן זוג, ובהן הסתרת מידע מבת הזוג על משאבים כלכליים ופיננסיים או מניעת שליטה בהם, הסבת חובותיו עליה, וניסיון לשלוט ביכולתה להשיג משאבים כלכליים או להשתמש בהם (רנן-ברזילי ויוסרי, 2016). לנוכח פוטנציאל ההכנסה הנמוך של נשים ממיקומים חברתיים פגיעים היוצאות לשוק העבודה, משמעותה המרכזית של אלימות כלכלית היא עוני קיצוני, ובמיוחד אי-ביטחון

---

1 מידע עדכני נגיש באתר הרשת הבינלאומית בנושא <https://survivingeconomicabuse.org/news/>

כלכלי בסיסי של נשים וילדיהן, בין אם הן חולקות עדיין משק בית עם בן הזוג האלים כלכלית ובין אם נפרדו ממנו והן מנסות לשקם את יכולת הפעולה (agency) הכלכלית שלהן. עם זאת, חשוב לציין שגם נשים הבאות מרקע סוציו-אקונומי בינוני ומעלה עלולות למצוא עצמן שרויות בעוני, לאחר שנמנעת מהן כל גישה למשאבי המשפחה גם כשהן עובדות ומתפרנסות (Adams et al., 2020).

החוק למניעת אלימות במשפחה, התשנ"א-1991, המסדיר הגנה על קורבנות-שורדות (victim/survivor²) אלימות בן זוג בישראל, מספק סעד לנפגעות אלימות כלכלית אשר מוגבל רק למקרים שבהם עובדות סוציאליות מכירות באלימות זו כמקרה פרטי של אלימות בן זוג, ומבינות את השלכותיה הקשות כשהיא לעצמה – בלי לקשור אותה אוטומטית לאלימות פיזית, רגשית, נפשית, מינית ודיגיטלית. עם זאת, אפשרות יחידה זו הופכת את ההכרה בנפגעות אלימות כלכלית כקורבנות-שורדות אלימות במשפחה לסוגיה קריטית על שולחן של עובדות ארגוני הרוחה, שאליהן מגיעות קורבנות-שורדות האלימות הכלכלית בחפזן אחר תמיכה. נשים אלה זקוקות לסיוע בשיקום מעמדן כפועלות כלכליות בחברה, המסוגלות להיחלץ מחובות כפויים ולנהל חשבונות בנק לא מעוקלים. בהיעדר גישה לתהליך שיקום כזה, הן ימצאו על פי רוב בעמדת תלות קיצונית בבן הזוג, כי לא תהיה להן גישה להכנסותיהן או להכנסות המשפחה וגם לא לחשבון הבנק שלהן, שעוקל בידי הוצאה לפועל. בהיעדר חשבון בנק פעיל ודאי לא יוכלו להתמודד עם נטל של חובות, הלוואות, מימון דיור נפרד להן וילדיהן וכיסוי מכלול ההוצאות של עצמן ושל ילדיהן.

היעדר תקצוב לטיפול בקורבנות-שורדות אלימות כלכלית הוביל את שארפ-ג'פס (Sharp-Jeffs, 2022) לפתח את מודל התגובה המתואמת (Coordinated Community Response). מודל זה, שיוצג בהמשך המאמר, מבליט את אופייה הרב-ממדי של תופעת האלימות הכלכלית, ומבהיר כי נוכח מצבן הקשה של נפגעותיה, נדרשים מקורות תמיכה מגוונים ושיתופי פעולה בין גורמי רווחה פורמליים ולא פורמליים. שיתופי פעולה כאלה יוצרים מרחב בטוח שבו קורבנות-שורדות האלימות הכלכלית יכולות לדווח במפורט על הפגיעה בהן ועל מצבן הכלכלי והנפשי המורכב, ולקבל תמיכה חברתית חיונית (Schrag, 2020) לצד תמיכה חומרית, לעיתים במקביל לתביעה משפטית או ציבורית של בן הזוג האלים כלכלית כדי להשיב את משאביהן שנגזלו. ללא חילוץ משאבים מבן הזוג לטובת האישה והילדים, יהיה קושי לממן את תהליך השיקום שלהם.

בסקירה זו מטרננו היא לתרום להידוק הקשר בין הבנת אופייה הרב-ממדי של האלימות הכלכלית לבין מודל התגובה המתואמת כמודל רב-ממדי המתאים לטיפול בה, תוך הדגשת הרלוונטיות לישראל של המודל שהציגה שארפ-ג'פס (Sharp-Jeffs, 2022). סקירתנו מתייחסת לארבעת ערוצי הדיון המתנהל כיום בעולם בנושא האלימות הכלכלית: ההגדרות השונות של התופעה; הסברים לגורמיה; חקיקה; ומודעות ציבורית לתופעה. לכך אנו מוסיפות את ייחודה של התופעה בישראל ואת השלכות הדגש על שיתופי פעולה.

2 הביטוי קורבנות-שורדות משמש כיום ברוב הספרות העולמית בנושא, למשל אצל שארפ-ג'פס (Sharp-Jeffs, 2022), והוא משקף את השלכותיה ארוכות-הטווח של פגיעת האלימות המופעלת על-ידי בן זוג על האפשרות להשתקם.

הגדרות התופעה

אלימות כלכלית (economic abuse) מוגדרת כמכלול ההתנהגויות המכוונות לשליטה ביכולת של בנות זוג להשיג משאבים כלכליים, להשתמש בהם או לשמר אותם. בעקבות הגדרה זו שהציעו אדמס ועמיתותיה (Adams et al., 2008) כשהציגו לראשונה כלי לאבחון אלימות כלכלית, הן העמיקו לחקור פעולות של גברים שתכליתן למנוע מנשים לעבוד תמורת שכר. כלומר: הקשר בין אלימות כלכלית לתבניות משפחה מסורתיות – גבר מפרנס ואישה התלויה בו – הוצג כבר בדיונים הראשונים בתופעה (רנן-ברזילי ויוסרי, 2016; Barzilay, 2017). סטיליאנו ועמיתותיה (Stylianou et al., 2013) הציגו הגדרה מפורטת יותר, ובה זיהו שלוש תבניות: פיקוח כלכלי של גברים על בנות זוגן והגבלת חירותן להשתמש במשאבי המשפחה; ניצול כלכלי של בנות הזוג, כך שהגברים כופים עליהן חובות ופוגעים בקו האשראי שלהן; חסימה כלכלית, המתבטאת בסיכול הזדמנויות תעסוקה, הכשרה מקצועית או יכולת של בנות הזוג להתבסס ולהתקדם בעבודתן.

בעקבות הרחבה זו של סטיליאנו ועמיתותיה (Stylianou et al., 2013), הציעו אדמס ועמיתותיה (Adams et al., 2020) את ההגדרה הזו: "התנהגויות המפקחות (control) על היכולת לרכוש משאבים כלכליים, להשתמש בהם או לצבור אותם באופן המאיים על הביטחון הכלכלי של קורבנות-שורדות". בניגוד להגדרות הקודמות, אשר סימנו את האלימות הכלכלית כתהליך מתגלגל על רצף ההתנהגויות הנורמטיביות של הגבר המפרנס, בהגדרתן המעודכנת חשפו אדמס ושותפותיה (Adams et al., 2020) את האופי העברייני של אמצעי האלימות הכלכלית: גניבת כספים או רכוש של בת הזוג; טפילות בדמות סירוב להשתתף בהוצאות המשותפות לפני הגירושין ואחריהם; ויצירת חובות על שמה של בת הזוג ברמייה או בכפייה. הן הוסיפו פעולות עברייניות אלה לפעולות ניצול המשאבים הכלכליים לטובת הפוגע באמצעות חסימת מידע עליהם, הפרעה לחיי העבודה של בת הזוג והגבלת הוצאותיה.

בהמשך לכך, אדמס ושותפותיה (Adams et al., 2020) הדגישו שעבריינות בן זוג מתאפשרת על פי רוב משום שנשים לא מגישות תלונה, הן בשל פחדן מאלימות פיזית או מנטישה, הן בשל תפיסת עצמן כנטולות אוריינות כלכלית ("אני לא מבינה בכסף"), והן בשל הקושי לחשוף את פוגענות הקשר הזוגי הנראה ראוי כלפי חוץ. לכן אלימות זו נותרת סמויה ולא מגיעה לטיפולן של רשויות אכיפת החוק. הממד הנורמטיבי והממד העברייני של האלימות הכלכלית מתבטאים בו-זמנית, הן עקב מעמדו של בן הזוג האלים כמנהיג הכלכלי של המשפחה והן כחלק מניכוס משאבים ברמייה, והדבר הופך את התופעה לחמקמקה ולרב-ממדית.

ההגדרה העדכנית תוקפה בהשוואה בין-לאומית (שבחנה בעיקר את ארצות הברית, אנגליה ואוסטרליה, אך גם מספר מדינות באסיה) שהובילה ג'ודי פוסטמוס (Postmus et al., 2020; Postmus, 2022), מהחוקרות המרכזיות בשדה. היא סקרה עם עמיתותיה מחקרים רבים בתחום, ומיפתה אמפירית את המושגים "שליטה/פיקוח כלכליים", "ניצול כלכלי" ו"שיבוש או מניעה של תעסוקה". המיפוי מאפשר לראות שאחד מכל חמישה גברים באסיה ובמדינות האוקיינוס השקט ביצע פעולה של אלימות כלכלית לפחות פעם אחת בחייו. ממצא זה קושר את התופעה לקושי של גברים המחזיקים

בתפיסות שמרניות לקבל עצמאות כלכלית של נשים, ולקושי של נשים לעמוד על זכותן לעצמאות כלכלית לנוכח פרקטיקות השליטה של בן הזוג (Postmus et al., 2022).

הטברים לתופעת האלימות הכלכלית

להלן נסקור שתי תאוריות מרכזיות המסבירות את ההתנהגות הגברית שתכליתה ניצול בנות זוגם, פיקוח עליהן וסיכול יכולתן לשלוט במשאביהן הכלכליים. תאוריית השליטה הכפויה (Coercive Control; Stark, 2007) מדגישה את ביטויה של אלימות כלכלית בצורת פיקוח יום-יומי הדוק של בן הזוג על כל תנועותיה של בת הזוג, לרבות יכולתה להשתמש במשאביה הכספיים. הצורך הבלתי נשלט שלו בשליטה יוצר תמונת חיים מורכבת שבת הזוג כלואה בתוכה. השימוש במושג "כלואה" נדרש, מבחינת סטארק, כדי להציג את נסיבות הישארותן של נשים עם בני זוגן, והדגש החזק בהן הוא על התלות הכלכלית כפי שהיא נתפסת על ידיהן. מצב השליטה הכפויה מחייב הגנה על קורבנות-שורדות אלימות כלכלית בדומה לפשעי חטיפה שבהם החטופים חשופים לגמרי לפני החוטפים:

בשליטה כפויה, הפוגען מפתח ומחדד את טקטיקות השליטה שלו באמצעות כל פיסת ידע שיש לו על בת הזוג: הכנסותיה, שיחות הטלפון שלה, בעיותיה הרפואיות, פחדי ילדות וטראומות, תשוקות מיניות או פעולות אסורות ופחות מקובלות. (Stark, 2007, p. 206)

במצבי שליטה כפויה נשים נחשפות לערעור מתמיד של ערכן, לפיקוח מתמיד על חיי היום-יום שלהן ולחיסוט בלתי פוסק של בן הזוג בענייניהן ("לאן את הולכת?" "עם מי את נפגשת?" "למה התלבשת ככה?" "מתי תחזרי?"). הן מוצאות את עצמן מבודדות מחברים ומבני משפחה, נתונות תחת פיקוח על זמןן, על אמצעיהן הדיגיטליים ועל משאביהן הכלכליים, ונשללים מהן צרכים בסיסיים, בכללם מזון או גישה לשירותי בריאות ורווחה (Singh, 2020). בתרבויות שונות מתקיימות נורמות חברתיות שמעגנות מופעים שונים של אלימות כלכלית, כגון העברת כספי הכנסתה של האישה לניהולו של בן זוגה. לכן נמצא שיכולתן של עובדות סוציאליות לזהות את סממניה של אלימות זו חיונית לטיוב אופן התמיכה בפונות (Duron et al., 2020).

לאחרונה הוסיפה קוורטין (2021) לידע המקומי על אודות דפוסי שליטה כפויה בישראל, כשמצאה שנישול נשים משליטה במשאביהן הכלכליים נכרך לעיתים גם בשורה של איסורים שמשמעותם שלילת חירותן ושליטה בהתנהלותן, כולל איסור יציאה מהבית. אלימות כלכלית היא תופעה מגדרית, המתחוללת עקב זליגה בתפיסת בן הזוג את תפקידו; "המפרנס הטוב" הופך לשליט המנצל לרעה את האמון שנותנת בו בת הזוג כמומחה כלכלי וכבעל סמכות גם בכל הנוגע לניהול הכלכלי של משאביה שלה. האלימות הכלכלית שואבת את כוחה מתפיסות חברתיות, המבנות את הדיכוטומיה המגדרית כהיררכית ומאפשרות לה לשמור על עמימות: גברים נתפסים כאלה שמתאמצים להתמודד עם נטל האחריות הכלכלית, ונשים נתפסות כבזבזניות, כחמדניות, כתובעניות, וכאלה שאינן מבינות את המאמץ הכלכלי (רובינשטיין, 2014). רובינשטיין הראתה במחקרה כיצד תפיסות חברתיות כאלה,

גם בהקשר של מעמד בינוני ולא רק בהקשר של עוני, מספקות את ההצדקה לפיקוח על התנהלות הכלכלית של נשים. חמור מזה, הן מספקות הצדקה למניעת תמיכתן של הרשויות – במחקרה מדובר על ההוצאה לפועל – בקורבנות-שורדות אלימות כלכלית.

לא רק תאוריית השליטה הכפויה הצביעה על הזיקה ההדוקה בין "הגבר המפרנס" או "הגבר השולט" לבין הפעלת אלימות כלכלית. עשו זאת גם תאוריית תפקידי המינים, תאוריות של גבריות (רנן-ברזילי ויוסרי, 2016) ותאוריית המשאבים. תאוריית המשאבים היא התאוריה השנייה שאנו מציגות כאן כמסגרת להבנת התופעה. הציגו אותה בהרחבה פוסטמוס ועמיתותיה (Postmus et al., 2022). ביישומה לאלימות כלכלית, תאוריית המשאבים גורסת שאם בת הזוג מרכזת אצלה שליטה יתרה במשאבים, כגון הכנסה, יוקרה תעסוקתית או השכלה, מצב זה טומן בחובו פוטנציאל לאלימות כלכלית מצד הגבר. בנסיבות שבהן ידם של הגברים על התחזונה מבחינת השליטה במשאבים – כשהם מובטלים, מהגרים המתקשים ללמוד את שפת החברה הקולטת, משתכרים פחות מבנות זוגם, או נישאו לנשים ממשפחות אמידות – יש ביניהם כאלה שלא יכולים לשלוט בצורך המותנה שלהם לאזן בין עמדת הכוח הזוגית לבין תפיסת מעמדם כגברים. צורך זה מעודד אותם לנקוט מהלכים גלויים וסמויים לביסוס שליטתם במשאבי בת הזוג.

תהליך השתלטות זה נעשה גם בכוח הקשרים תרבותיים המאדירים שליטה גברית במשאבי המשפחה. בנסיבות שבהן ידם של גברים על העליונה, אלימות כלכלית מתאפשרת בכל המיקומים המעמדיים שבהם נשים חפצות בקשר הזוגי, אף שהן נוכחות בפער בין היכולות הכלכליות שמבליט בן הזוג לבין נכונותו לרתום אותן כדי להיטיב עימן; או לחילופין, בפער בין דברי אהבה ואישור לבין פרקטיקות פיקוח, למשל בקרה על רשימת הקניות שלהן. הסבר אחר שהציעו פוסטמוס ועמיתותיה (Postmus et al., 2022) לאלימות כלכלית הנובעת מפער במשאבים הוא שילוב בין ההיבט האישי (בעיות נפשיות, אלכוהוליזם, נטייה להימורים ועוד) לעמדות המצדיקות אלימות כלפי נשים. גם הסבר זה מתייחס לקושי של גברים לעמוד בציווי הנורמטיבי להיות "המפרנס הטוב".

חקיקה ומודעות לתופעת האלימות הכלכלית בעולם ובישראל

הקושי להבחין בין הגבר המפרנס הטוב לבין הגבר המנצל לרעה את האמון ואת התלות של בת זוג וחוסם את גישה למשאבים, מעכב מאוד את ההבנה, את המודעות ואת החקיקה בעולם בנושא אלימות כלכלית, אף שבאנגליה ובעוד מספר מדינות אכן קודמה חקיקה מפורשת בנושא (Sharp-Jeffs, 2021). על פי דוח של טווארס ו-וודון (Tavares & Wodon, 2018), שנערך בהזמנת הבנק הבינלאומי ובפרסומו, ב-75.9% מתוך 141 מדינות שנבדקו נוהגת חקיקה נגד אלימות במשפחה – אולם רק במחצית המדינות שמתקיימת בהן חקיקה כזאת מוזכרת אלימות כלכלית, והאזכור אינו עוסק בהליכי בדיקה ואכיפה או במשאבי שיקום וחילוץ. יתר על כן, ב-70% ויותר מהמדינות שיש בהן חקיקה נגד אלימות במשפחה, אין היא חלה על נשים שאינן נשואות כחוק לבן הזוג האלים, ולכן הללו אינן מוגנות.

ההגנה על נשים לא נשואות חיונית במיוחד בהקשר של מי שמבקשות למצוא בן זוג. מחקר אוסטרלי הראה לאחרונה את פגיעותן של צעירות בוגרות בנות 18-30, ותיעד פרקטיקות של ניצול, פיקוח וסיכול המופעלות עליהן (Kutin et al., 2022). מחקר בקרב סטודנטיות מצא שהיעדר מודעות לצורך לזהות פעולות של בן זוג אלים כלכלית ולקרוא להן כך הוא גורם מרכזי בשימור קשר פוגעני ובהתמשכותה של התנהגות נצלנית (Virden, 2020). היעדר המודעות מאפיין את שלב חיפוש בן הזוג, שבו התקווה לקשר אינטימי ארוך-טווח דוחקת לשוליים התנהגויות כלכליות חריגות, וחושפת נשים לא נשואות (החיות לבדן או חולקות דירה עם בן הזוג) בכל קבוצות הגיל לאלמות כלכלית ארוכת-טווח ועתירת-השלכות, שאינה נופלת מזו שסופגות נשים נשואות.

בשנים הראשונות של המאה העשרים ואחת החלה להתפתח בישראל המודעות לתופעה ולצורך בחקיקה שתגדיר ותחזק את המענים לה. הקליניקה לפמיניזם משפטי באוניברסיטת חיפה החלה לתעד מקרים של אלימות כלכלית, ובשנים 2012 ו-2013 הפיצה ניירות עמדה על אודותיהם. מאז היא פועלת להעלאת המודעות לנושא זה. ב-2015 החל ארגון רוח נשית לקדם את המודעות הציבורית לנושא. בזמנו קידמה עו"ד דפנה רובינשטיין, אז ראש מחלקת שינוי מדיניות וחקיקה של הארגון, בעזרת חברת הכנסת זהבה גלאון, הצעת חוק שנועדה לאפשר לקורבנות-שורדות להגיש תביעת פיצויים נזיקיים על משאבים שנגזלו מהן באלימות כלכלית, אך ההצעה לא עברה. מאז מנהל הארגון, בהובלתן של עו"ד מירב שמואלי ועו"ס תמר שוורץ, קמפיין לקידום מדיניות וחקיקה באמצעות פעילות שדולה בכנסת, כתבות בעיתונות, בטלוויזיה וברדיו, ראיונות עם חברות הארגון וכנסים שזוכים לנראות ציבורית.³

ב-2016 הניחו המשרד לשוויון חברתי ומשרד המשפטים על שולחן הכנסת הצעת חוק משותפת שהתבססה על הגדרות אלימות כלכלית בספרות (רנן-ברזילי ויוסרי, 2016). ההצעה נחסמה, אך המושג "אלימות כלכלית" וזכאותן של נשים להגנה מפניה המשיכו לחלחל לשיח ולקדם מודעות ציבורית לנושא, בזכות מאמרים בכתבי עת מקצועיים, עבודות דוקטור ודוחות מחקר שנערכו באוניברסיטאות, פעולות בקליניקות המשפטיות של האוניברסיטאות ופעולות של ארגוני הנשים (טולצ'ין-אימרגליק, 2019). ב-2020 הוגשה הצעת חוק מטעם הממשלה בנושא אלימות כלכלית - הצעת חוק למניעת אלימות במשפחה (תיקון מספר 18 והוראת שעה) (מניעת אלימות כלכלית), התש"ף-2020. כך הוגדרה בה אלימות כלכלית:

התנהגות מתמשכת של אדם כלפי בן זוגו, שמתרחשת תוך הטלת אימה או הפעלת כפייה או הפעלת שליטה עליו, המתבטאת באחת או יותר מאלה:

(א) התנהגות המונעת או מקשה על מימוש התנהלות כלכלית עצמאית של הנפגע, לרבות על יציאה לעבודה או פתיחת חשבון בנק;

(ב) התנהגות המונעת או מקשה על גישה או שימוש בנכס שיש לבן הזוג, זכות בו או גישה אליו, בכלל זה מניעת החזקת כרטיס אשראי או שימוש בו, הסתרת קיומו של נכס כאמור, של פעולה בנוגע אליו או של התחייבויות לגביו וכן מניעת גישה למידע על הנכס, על פעולה כאמור או על התחייבות כאמור פעולות והתחייבויות כאמור;

(ג) התנהלות כלכלית המונעת ניהול סביר ותקין של חיייו של בן הזוג, בכלל זה בדרך של שליטה על התנהלותו הכלכלית של בן הזוג בחיי היום-יום.

ארגוני משפחה שמרניים יצאו נגד הצעת החוק, בנימוק המוצהר של מחויבות להגנה על פרטיות ההתנהלות הזוגית. נימוק זה כיסה על מטרותם הפוליטית – שימור תלותן של נשים בגברים כמנהיגים כלכליים, והפחתת הסיכוי שנשים המזהות את האלימות הכלכלית שהן נתונות בה יחתרו לפירוק הנישואין. משרד המשפטים לא הצליח להגן על ההצעה לנוכח הלחצים של ארגונים אלה על נציגיהם בכנסת, והחוק נדחה. הסעד המשפטי העיקרי שלשמו הוגש החוק הוא צו למניעת אלימות כלכלית, המאפשר לבית המשפט להורות לאדם להימנע ממעשה שהוא בגדר אלימות כלכלית, לעשות מעשה להפסקת אותה התנהגות או למסור מידע על נכס הנמצא בידי מושא האלימות. כלומר: הסעד שהוצע לא כלל הליך שיקומי, אלא התמקד בהגדרת האלימות הכלכלית כעבירה. אך אף שהחוק נדחה, למרבה הצער, עדיין ניתן להרחיב את פרשנות החוק למניעת אלימות (1991) ולטעון שהוא חל גם על אלימות כלכלית (ללא סעד). ובכל זאת, לא ניתן כמעט למצוא אצל שופטים פרשנות רחבה כזו (רנן-ברזילי ויוסרי, 2016), ככל הנראה בשל מודעות נמוכה והיעדר היכרות עם משמעויות התופעה. הכשרות שעורך לאחרונה משרד המשפטים מצופות לאתחל שינוי בתחום.

המודעות הציבורית, ובמיוחד חשיפת הנתון שלפיו אלימות כלכלית מופעלת במקרים רבים על בנות זוג באמצעות השתתפות חובות על כתפיהן, הובילו לכתובת דוח מחקר מקיף שהתמקד בנשים ערביות (ברנשטיין, מלר ואלנאבולסי, 2022) ועסק בהליכי חדלות פירעון ובשיקום כלכלי בקרבן. הדוח הציג את קשיי ההתמודדות עם אלימות כלכלית, בין שהיא מלווה באלימות פיזית ובין שלא, והקדיש תשומת לב מיוחדת גם לאלימות כלכלית כלפי נשים גרושות ואלמנות. המחברות הדגישו את היחסים המורכבים ואת אי-האמון בין האוכלוסייה הערבית לשירותי הרווחה, אך הכירו גם בתרומתן של עובדות סוציאליות רבות להתמודדות עם אלימות כלכלית באמצעות הפניית קורבנות-שורדות לקליניקה המשפטית הקהילתית במרכז האקדמי למשפט ולעסקים ברמת גן.

גם במחקר שערכו לאחרונה כתבות מאמר זה נמצא שכאשר העובדות הסוציאליות בשירותי הרווחה מכירות את תופעת האלימות הכלכלית נגד נשים, מזהות אותה ומודעות אליה, הן מוצאות במקרים רבים דרך לעזור, בין אם באמצעות שיתופי פעולה עם ארגונים פמיניסטיים וארגוני החברה האזרחית, ובין אם בעזרת אשת קשר בבנק הרלוונטי (ברקת-דניאלי ואחרות, 2023). בהקשר זה, בהיעדר חקיקה בישראל, סקירתנו מחדשת באמצעות הבלטת אופייה הרב-ממדי של האלימות הכלכלית כתופעה הדורשת תגובה רב-ממדית, באמצעות הבלטת הרלוונטיות של מודל התגובה המתואמת (המוצג בהמשך) למקרה הישראלי – שכבר מקיים שיתוף פעולה בין הלשכות לשירותים חברתיים לבין הקליניקה המשפטית במרכז האקדמי רמת גן ועמותת רוח נשית.

השלכות

אלימות כלכלית, כמו סוגי אלימות זוגית אחרים, הופכת ארוכת-טווח כשבן הזוג מניח שבת זוג תלויה בו, פוחדת מבדידות ומפרידה ומבקשת לשמר את המצב (סטטוס) שלה כבת זוג. כאמור, נשים נחשפות לאלימות כלכלית כלפיהן בכל הרצף המעמדי ובכל קשת המיקומים התעסוקתיים. כאשר הקורבנות-שורדות הן נשים שצברו או ירשו הון ונכסים, בן הזוג מנצל את האמון שהן נותנות בו כמנהיג כלכלי. בסין נמצא שנשים שרכשו השכלה גבוהה חשופות לאלימות כלכלית, שהשלכותיה הנפשיות קשות וארוכות-טווח; דיכאון וחרדה היו שכיחים במיוחד בקרב קורבנות-שורדות (Yau et al., 2020).

בעטייה של אלימות כלכלית, הן נשים מבוססות והן נשים קשות-יום מתקשות לשמור על עצמאותן הכלכלית ולהתמודד בכוחות עצמן עם נטל החובות וההלוואות ועם צורכי המשפחה, שנותרים ללא מענה. נוסף על כך, אלימות כלכלית עלולה להיווצר גם בהקשרים של מעמד בינוני בצורותיה השונות, כהסתרת ההשתלטות על משאבים משפחתיים או כפרקטיקות נקמה המתקיימות לאחר גירושין ופרידה. כדי לתת מענים מותאמים למצבי עוני ותלות ולמצבי אובדן והפסד, יש לבחון את השלכות של הצטלבויות המיקומים החברתיים והפעולות השונות שבן זוג אלים כלכלית נוקט דרך המשתנים האלה: מעמד כלכלי (הן כהכנסה והן כירושה), אתנו-לאומיות, דתיות וסטטוס אזרחי ומוגבלות פיזית או נפשית. במילים אחרות, יש צורך להבין את השלכות האלימות הכלכלית ואת המענים הייחודיים הנדרשים כדי לשקם את קורבנותיה-שורדותיה.

בדיון בהשלכותיה של האלימות הכלכלית חשוב לשים לב ליחסים בינה לבין סוגים אחרים של אלימות, בלי להמעיט בחשיבותם של מקרים שבהם אלימות כלכלית מופיעה לבדה. אדמס ועמיתותיה (Adams et al., 2020) דיווחו ש-94%-99% מהנשים בארצות הברית שפנו לעזרה בנושא אלימות פיזית מתמודדות גם עם אלימות כלכלית. קריגל ובנימין (Krigel & Benjamin, 2021a) הראו כיצד בני הזוג האלימים מחליפים את מופעי האלימות הפיזית באלימות כלכלית, לאחר שהבינו שהם נענשים על הפעלת כוח פיזי. טענת האלימות הכלכלית שלאחר פרידה (post-separation) כמייצרת צורך מתמשך בשיקום, מתוקפת תדיר (Sharp-Jeffs, 2022). גם וייסמן (Weissman, 2020) הראתה שברוב המקרים יש דמיון בין תהליכי השיקום הכלכלי שנזקקות להם קורבנות-שורדות אלימות בן זוג וקורבנות-שורדות אלימות כלכלית, וטענה שאינטרסים של שחקנים כלכליים רבים מונעים את התמיכה המוסדית בתהליכים אלה.

השלכה משמעותית של אלימות כלכלית בזוגיות היא קיטועים ברצף התעסוקתי של האישה במהלך חייה, אשר פוגעים בפוטנציאל כושר ההשתכרות העתידי שלה, בייחוד משום שכבר נמצא כי האלימות הכלכלית ושרידיה מתמשכים גם לאחר פרידה (Krigel & Benjamin, 2021b). השלכה נוספת של האלימות הכלכלית נוגעת לסירובם של גרושים לעמוד בהוצאות המיוחדות שנקבעו בבית משפט. תביעותיהן של נשים בהקשר זה, כך נמצא במחקר, תורמות לשיעור החשדנות כלפי נשים ולתפיסתן כחמדניות וכלוטשות את עיניהן למשאבים לא להן (רובינשטיין, 2014).

מלר (Meler, 2020) אף הרחיבה טיעון זה בהצביעה על נישול נשים ערביות-פלסטיניות בישראל על ידי בני זוגן מהאפשרות להשתתף בקבלת ההחלטות לגבי הוצאת כספים. השלכותיה של התנהלות זו הן היעדר התייחסות לצורכיהם הדחופים של ילדים (Meler et al., 2021). השלכה דומה יש למצבים שבהם בן הזוג משתלט על קצבה המגיעה לילדים עם צרכים מיוחדים: צורכיהם לא מקבלים את המקום הראוי להם ברשימת ההוצאות של משק הבית, והכספים משמשים לפעילויות שונות של בן הזוג האלים כלכלית. תמונה דומה מציירת גם אבו-שארב (2016) בדוח על נשים בדואיות ששכרן נגזל מהן כחלק מתמונה מורכבת של אלימות בן זוג, בדומה לתיאורו של סטארק את השליטה הכפויה (Stark, 2007).

השלכותיה של האלימות הכלכלית בהקשר זה תורמות לפער דרמטי בין רמת החיים של בן הזוג לבין רמת החיים של בת הזוג והילדים, לעיתים אפילו בעודם חיים יחד ומקיימים משק בית משותף. בהקשר זה נמצא כי נדרשת עזרה מיוחדת מצד הבנקים בהתייחס להשלכותיה של האלימות הכלכלית על היכולת לנהל חשבון בנק. לפי כריסטי ועמיתותיה (Christy et al., 2022), השלכות אלו יוכלו להתמתן רק עם הכשרה ספציפית של שוטרים ועו"סים שיוכלו להפנות ולכוון קורבנות-שורדות לפרויקטים ייחודיים שבנקים לוקחים על עצמם בתחום זה.

חרף השתקת התלונות מצד בנות הזוג, מחקר אורך ניו-זילנדי (Fanslow et al., 2021) הראה עלייה בדיווח על אלימות כלכלית בין 2003 ל-2019 ללא עלייה בסוגי אלימות נוספים, במיוחד בקרב בנות 30 ומעלה. ייתכן שהממצא משקף בין היתר את היחסים בין סוגי האלימות על ציר הזמן: על פי מחקרן של קריגל ובנימין (Krigel & Benjamin, 2021b) בהקשר הישראלי, אלימות כלכלית עלולה להימשך גם שנים רבות אחרי פרידה, כהמשך שליטה ונקמה אחרי הפעלת סנקציות בגין אלימות פיזית. מחקר זה הראה שלרשויות המדינה תפקיד פעיל בחיזוק השלכותיה של האלימות הכלכלית המופעלת על נשים לאחר פרידה וגירושים. ממצאי המחקר מלמדים כי במס הכנסה, בחברות המשכנות ובבנקים, על פי רוב, לא נאסף מידע על היסטוריית האלימות הכלכלית של גברים. עקב כך, בנק עלול לחסום את חשבונותיהן של נשים בעקבות חובות שנוצרו על ידי בן זוג אלים כלכלית, וכך אין ביכולתן לקבל תלוש משכורת לחשבון הבנק שלהן; מס הכנסה עלול להיענות להלשנותיו של בן זוג אלים על בת זוג, ולרדוף אותה באופן שישתק את יכולתה להשתקם; וחברה משכנת לא מכירה בזכאותה של נפגעת אלימות כלכלית לעזרה בדיוור אם רשומה דירה על שמה, גם אם זו נחמסה ממנה.

תפקידן זה של הרשויות, הפועלות מתוך סירוב להכיר בהשלכותיה של האלימות הכלכלית בהקשרים השונים, תומכות בממצאיה של אדלמן (Adelman, 2017) שהראו כי סדר העדיפויות הלאומי לא מאפשר למדינת ישראל להכיר בקורבנות-שורדות אלימות בן זוג כמי שביטחונן האישי עומד בסכנה מתמדת, וכמי שדומות לקורבנות-שורדות טרור בחוויית הטרואמה ובהשלכותיה. מתקפים טיעון זה מחקרים המלמדים על קשיי השיקום של יוצאות מקלטים לנשים שורדות אלימות בן זוג, אשר מאבדות את השליטה בכספים, רכוש ונכסים השייכים להן כאשר אין ביכולתן לחזור לעיר מגוריהן או לשאת ולתת עם בן הזוג האלים על זכותן לקבל את חלקן ברכוש המשותף. בתי המשפט ממעטים להסדיר את בעלותן של נשים על רכושן ונכסיהן אל מול בן הזוג האלים. לצורה זו של שיתוף פעולה

של הרשויות עם בן הזוג האלים, ותמיכתן בהמשך שליטתו במשאבים השייכים לנפגעת האלימות, יש השלכות נפשיות חמורות על הקורבנות-שורדות - בהן התפתחות דיכאון עקב קשיי השיקום, וכן סיכון שהמחיר הגבוה של העוני המרוד ידחוף נשים לחזור אל בן הזוג האלים ולהסתכן בפתיחה מחודשת של מעגל האלימות.

מודל התגובה המתואמת

שארפ-ג'פס (Sharp-Jeffs, 2022) תיארה בספרה פרויקט לשיקום אוכלוסיית קורבנות-שורדות אלימות כלכלית שנערך באנגליה במשך שלוש שנים, והתבסס על מודל התגובה המתואמת (Coordinated Community Response - CCR). הודות לשיתוף פעולה יעיל בין גורמי הליווי והשיקום, הצליח הפרויקט לקדם במידה רבה את תהליכי השיקום של קורבנות-שורדות אלימות כלכלית. במערך ההכשרות שלו הועסקה מומחית לחובות שהכשירה עובדות סוציאליות לליווי קורבנות-שורדות בהתמודדות מעשית עם החובות הרשומים על שמן מול הארגונים השותפים, כגון בנקים, שירותים שונים וכיו"ב. הפרויקט חיזק היכרות עם שאלון זיהוי אלימות כלכלית באופן שהפך את השימוש בו לשגרת פעולה. נקודת הפתיחה להתערבות ועזרה היא הגדרת האלימות הכלכלית כהפעלה של פיקוח ושליטה אשר מעכבים שוויון מגדרי. הגדרה כזו מעבירה לקהילה ולהנהגתה אחריות על קידום פעיל של שינוי במוסכמות, בנורמות ובדרכי הפעולה. להלן 12 הצעדים של המודל (Sharp-Jeffs, 2022, pp. 108-119):

צעד 1: קולן של קורבנות-שורדות

מכיוון ששורדות האלימות הכלכלית לא מספרות עליה, והראשונה לשמוע היא מישהי ברשת התמיכה הלא פורמלית שלהן, החשוב ביותר הוא ליצור מרחב בטוח שבו יוכלו להשמיע את סיפורן. מכאן שארגונים פיננסיים כגון בנקים, מחלקות גבייה וחברות ביטוח, וגורמים רלוונטיים נוספים כגון ספקי טלפון ואינטרנט, רשויות מקומיות, מרכזי תעסוקה, קופות חולים, בתי חולים, בתי ספר, גני ילדים, נציגי תלונות ציבור ומגוון ארגונים עסקיים, נדרשים להתחבר זה לזה ברשת של פעולה משותפת שתכליתה העלאת מודעות בתוך כל אחד מהם והקצאת מרחב בטוח בתוכם לשיתוף במידע ולתיעודו.

צעד 2: הערכת צרכים המתבססת על הצלבת מיקומים

המידע שנאסף בארגונים השונים מועבר לנשות המקצוע (עובדות סוציאליות) לשם הערכת צרכים של הקורבנות-שורדות. תהליך הערכת הצרכים מתבסס על בחינת הצטלבות מיקומים שנועדה לאתר תלות בבן הזוג, שוליות מרובה ומידת פגיעות. נשות המקצוע בוחנות גם את טיב הקשר עם בן הזוג האלים, מזמנות אותו למפגש אישי (בזהירות ובלי לחשוף את הנפגעת ללחצי הקהילה שאליה היא משתייכת) עם דמויות סמכות במעגל השייכות הרלוונטי לו ולהדרכה בדבר דרכי התנהלות לא מקובלות. לצד הבהרת דרכי הפיקוח על התנהלותו, עליו לקבל הסברים על התנהגות אחראית כלפי בת הזוג והילדים ועל הדרך שבה יוכל לתקן את העוול שגרם.

צעד 3: מטרת משותפת למערכת הרווחה, לארגוני החברה האזרחית ולארגונים השותפים

כלל השותפים בפרויקט – מערכת הרווחה, ארגוני חברה אזרחית, ארגונים פיננסיים, בנקים, מחלקות גבייה, חברות ביטוח, ספקי טלפון ואינטרנט, רשויות מקומיות, מרכזי תעסוקה, קופות חולים, בתי חולים, בתי ספר, גני ילדים, נציבי תלונות ציבור ומגוון ארגונים עסקיים – צריכים לגבש דרכים לאיגום משאבים שיאפשרו לקורבנות-שורדות לעבור את תהליך השיקום. עליהם לקחת בחשבון שאלימות כלכלית מחריפה לאחר פרידה, ומאלצת לא פעם את הנשים לחזור ליחסים האלימים כלכלית. עליהם לכוון גם לניתוק הקשר הכלכלי בין הנפגעת לבן הזוג האלים, במיוחד כשמדובר במשכנתא ובשכר דירה שכן הזוג לא שילם את חלקו בהם. לשם כך עליהם לאפשר להן גישה למשאבים כלכליים ולהבטיח להן מגורים נפרדים.

צעד 4: מבנה ומשילות

באמצעות מבני משילות ניתן לקדם החלטות משותפות של כלל הגורמים וליישמן. דוגמה למבנה המשילות הנדרש בישראל הוא השותפות בין עמותת רוח נשית והבנקים המקדמים באמצעות "אמנת זמינות פיננסית"⁴, מערך פרקטיקות התומכות בקורבנות-שורדות אלימות כלכלית והמרכזים למניעת אלימות במשפחה, אשר מקדמים את המודעות בקרב העובדות הסוציאליות לחשיבות הפניה של קורבנות-שורדות אלימות כלכלית לפרנטים של הפרויקט לצורך ליווי ופריסת חובות.

צעד 5: אסטרטגיה ומנהיגות

יש ליזום מסע הסברה ציבורי המסביר מהי אלימות כלכלית, מתאר את מופעה ואת השלכותיה הקשות, מעודד את שבירת השתקתה ומקדם דה-לגיטימציה של פרקטיקות שבהן בן הזוג מציג עצמו כדורש טובתה של בת הזוג. ברמה האישית יערער מסע כזה את הלגיטימציה להפקדת ענייני הכסף בידי בן הזוג ה"מומחה"; ברמה הפוליטית הוא יציג תביעה למדיניות דיור ציבורי המחויבת לקורבנות-שורדות אלימות כלכלית, וליוצאות מקשרים אלימים בכלל.

צעד 6: מומחיות בשירותים החברתיים

יש למנות בכל הארגונים השותפים מומחיות לנושא האלימות הכלכלית, כדי להבטיח שמידע על אלימות כלכלית יזכה להתייחסות כבדת-ראש בכל ארגון ויועבר לארגונים נוספים לצורך איגום משאבים.

צעד 7: ייצוג

אקטיביסטיות המחויבות לנושא האלימות הכלכלית יתרמו לשותפות את מיומנויות הפעולה הפוליטית שלהן, ויפעלו ברמות השונות (מקומיות, משפטיות, פוליטיות ועוד) להרחבת רשת הארגונים המשתתפת בפרויקט ולחיזוקה.

⁴ "אמנת זמינות פיננסית", אשר הושקה ב-2016, הינה מתווה וולונטרי לסיוע לנפגעות אלימות, שבו שותפים איגוד הבנקים, הבנקים וחברות כרטיסי האשראי, בנק הדואר, ארגונים חברתיים ורשות האכיפה והגבייה.

צעד 8: משאבים

יש לגייס ארגונים עסקיים שביכולתם לחזק נגישות למשאבים חומריים ופרקטיקות לתמיכה בעין בדרכים שונות, כמו גם לעורר סביב העשייה הקהילתית החשובה התלהבות אזרחית שתרתום מתנדבים.

צעד 9: תיאום

מכיוון שכל אחד מהארגונים השותפים לפרויקט עשוי להתקדם למטרות המשותפות בקצב אחר, יש צורך בצוות מתאם, המלווה כל ארגון בתהליך חיזוק המחויבות למטרות אלה וההבנה בנוגע למשאבים שהוא יכול לתרום לטובת הפרויקט המשותף.

צעד 10: הכשרה

הצלחת פרויקט התגובה המתואמת תלויה בפיתוח שפה משותפת ובביסוס הכרה ודרכי פעולה משותפות. לשם כך נדרשת הכשרה מתמדת של הפועלות והפועלים בארגונים השותפים. נושא האלימות הכלכלית לא מוכר דיו בציבור, ואפילו נשות מקצוע בארגוני שירות שונים מבינות את הפרקטיקות השונות שלו באופן חלקי ואינטואיטיבי בלבד. לכן הכרחי להנהיג שגרת הכשרות ארוכת-טווח בנושא. סוגיה מרכזית בהכשרות אלה היא לימוד זיהוי הסימנים של אלימות כלכלית, גם כשקורבנות-שורדות לא יודעות לקרוא לה בשם. סוגיה מרכזית אחרת היא לימוד משמעותה של השליטה הכפויה שהאלימות הכלכלית היא חלק ממנה. חיוני שאת ההכשרות האלה יעברו ביחד הפועלות והפועלים בארגונים שונים כדי לחזק את הקשרים ביניהם לקראת איגום המשאבים העתידי.

צעד 11: נתונים

יש חשיבות רבה לאיסוף נתונים מתמיד בנושא האלימות הכלכלית. נתונים הנאספים ברשת הבין-ארגונית מאפשרים לכל השותפים ללמוד בה בעת על המקרים, על שכחותם ועל המענים שהוצעו. כך גדל הסיכוי להתייחסות אפקטיבית לקורבנות-שורדות האלימות הכלכלית. איסוף הנתונים חיוני גם להעלאת המודעות הציבורית וגם לדחיפה לשינוי המדיניות ולתקצוב מענים הולמים.

צעד 12: דרכי מדיניות ותהליכים

על הארגונים השותפים לפרויקט לשכלל בהתמדה את הליכי איגום המשאבים ושיתוף הפעולה ביניהם, כשהם לומדים ומיישמים פרקטיקות מדיניות מתחומים שונים. ככל שהולך ומתבהר מיהם נותני השירות בכל מרחב עירוני שניתן להפנות אליהם קורבנות-שורדות בתחנות השונות של תהליך שיקומן, כך גדל הסיכוי שהן יוכלו למצות את התמיכה שהן זקוקות לה. לכן יש להנגיש תדיר את דרכי המדיניות ואת התהליכים ברשת הפעולה המשותפת, ולהפיצם בהתמדה לכלל השותפים בכל אחד מהמרחבים שהם פועלים בהם. מינוי מומחיות בכל אחד מהארגונים השותפים הוא מפתח מרכזי להפצת דרכי הפעולה הרלוונטיות.

סיכום ומסקנות

המודעות בשדה המחקר של העבודה הסוציאלית לאלימות כלכלית במערכת זוגית אינטימית הולכת וגדלה, ומשקפת את ההבנה שמדובר בתופעה חברתית רווחת, עם מאפיינים מגדריים מובהקים. הבנה זו מתבססת לא מעט על המחקר העוסק בהשלכותיה ארוכות-הטווח של אלימות זו על כל שדרות חייהן וחיי ילדיהן של הקורבנות-שורדות. במאמר זה סקרנו את הידע המחקרי העדכני, במטרה לכונן בסיס תאורטי רחב המדגיש את אופייה הרב-ממדי של התופעה ולהציגו לעוסקות ולעוסקים בתחומי הרווחה והעבודה הסוציאלית. ביקשנו גם לחשוף את היוזמות החברתיות להכרה באלימות כלכלית בזוגיות אינטימית, ואת החסמים התרבותיים והפוליטיים הרווחים בחברה הישראלית אשר מקשים על ההתמודדות עם התופעה ועל מיגורה.

בד בבד הצגנו מודל רב-ממדי, מודל התגובה המתואמת, המציע גישת טיפול הוליסטית שמקדמת את שיקום הקורבנות-שורדות וילדיהן. נקודת המוצא של המודל היא הבנת האלימות הכלכלית כהפעלה של פיקוח ושליטה המעכבים שוויון מגדרי. הבנה זו מעבירה את האחריות לקידום פעיל של שינוי מוסכמות, נורמות ודרכי פעולה מהנפגעת אל הקהילה ואל מנהיגותה. אחד העקרונות המרכזיים במודל, הכולל 12 שלבים, הוא שותפות בין גורמים שונים בקהילה – ארגונים ציבוריים, עסקיים, חברתיים ואזרחיים, שתכליתה ייעול הליווי והשיקום.

הדיון במענים שניתנים לקורבנות-שורדות של אלימות כלכלית הוא חלק ממגמה הולכת ומתרחבת בכתביה הבינלאומית בנושא המדיניות החברתית ואופייה בהקשר הנאו-ליברלי, הממעט בהקצאת משאבים חומריים לאוכלוסיות הנזקקות להם. לדיון זה תורמים חוקרים הממשיגים כיום את המשילות השיתופית (cooperative governance). מושג המשילות התייחס בעבר לדפוסי הפעולה של המדינה, אך עם הצמצום בהשקעת המשאבים בשירותים החברתיים, משילות מתייחסת לצמיחתן של צורות סמכות לא מדינתיות. משילות שיתופית מעבירה את הדגש לשיתופי הפעולה בין גורמים מדינתיים לגורמים אחרים. במיוחד מרחיבים בנקודה זו ברנדיארן ועמיתיו (Barandiaran et al., 2023), הטוענים ביחס לאחריות (במובנה כ-responsibility – מימון מענים לצרכים) ולאחריותיות (במובנה כ-accountability – חובת הדיווח על דרכי העמידה באחריות ובהבטחת מענים לצרכים) בכל צורה אחרת של משילות, שסופן ליפול בין הכיסאות – זאת משום שלכל גורם כשלעצמו אין די משאבים ותמריצים לפעול למיסוד מדיניות חברתית שתיתן מענה ראוי.

אופייה הרב-ממדי של האלימות הכלכלית, המתגבש מתוך קרבתה המהותית למנהיגות כלכלית גברית והשלכותיה במשפחה, בעבודה ובקהילה, הופך אותה, כך עולה מהסקירה שהצגנו, למקרה מתאים במיוחד למימוש תהליכי הלמידה ההדדיים העומדים בליבת המשילות השיתופית. בישראל המשילות השיתופית היא רלוונטית במיוחד, משום ששותפות מעין זו כבר התבססה למעשה לאורך שנים. ארגוני החברה האזרחית פועלים אל מול יחד עם רשויות מדינתיות הן לטובת קידום הלמידה והן במתן מענים, גם בתקופה שבה המדיניות החברתית מתנערת מאחריות המדינה כלפי ארגונים אלה.

כפי שהראינו, מתוך כלל ארגוני החברה האזרחית, הארגונים הפמיניסטיים הם שפעלו ופועלים בנחישות הגדולה ביותר למען קידומה של משילות שיתופית בתחומי האלימות נגד נשים בכלל, והאלימות הכלכלית בפרט. העיקרון המנחה ארגונים אלו, לפיו זכותה של כל אישה לעצמאות כלכלית ולחירות מתלות משעבדת בבני משפחה, הוא שאפשר להם לתרום למשילות השיתופית בתחום זה. סקירתנו מחדשת, אם כך, בהבנת הרלוונטיות בישראל של הקשר בין משילות שיתופית לבין מודל התגובה המתואמת – במיוחד לאור העובדה שהתשתית למימושו כבר נבנתה בישראל על ידי ארגונים פמיניסטיים, כחלק מפעילותם המתמשכת בנושא אלימות כלכלית. יישום המודל עשוי להוות נקודת מפנה הן ביצירת מענים בשדה האלימות הכלכלית, והן בהפעלת לחץ פוליטי על המדינה לתקצוב הרחבתם של המענים המרכזיים לשיקום קורבנות-שורדות אלימות כלכלית, במיוחד בתחום הדיוור הציבורי.

ניתוח השדה החברתי והמוסדי בישראל, כפי שהראינו במאמר זה, מלמד שהדרך למימוש מודל התגובה המתואמת, ולו חלקים ממנו, ארוכה ותובענית. ואולם השלכותיה ארוכות-הטווח והמסוכנות של תופעת האלימות הכלכלית כחלק משליטה כפויה מחזקות את הנחיצות לאמצו כמדיניות חברתית. לפני כן נדרשת הכרה רחבה בממדי התופעה ובהשלכותיה, אך גם ובעיקר הבנה בדבר הצורך בהקצאת משאבים ובמתן מענים לקורבנות-שורדות אלימות כלכלית, שהדחוף בהם הוא הקצאת דיוור ציבורי (Glenn, 2021). עוד נמליץ לשדה הרווחה והעבודה הסוציאלית לאמץ את הצעד הראשון של המודל: חשוב מאוד שכל עובדת סוציאלית ופקידת רווחה הפוגשות במסגרת עבודתן נשים הסובלות מאלימות כלכלית ידעו לייצר מרחב בטוח שבו יוכלו להקשיב לפונה ולתעד את פגיעותה, תוך שהן משתפות את הפונה בידע על אלימות כלכלית.

חובת היידוע בדבר עבירת אלימות נהגת כבר משנת 2001 במסגרת תיקון לחוק למניעת אלימות (סעיף 1א). בחוק עצמו אין מדובר עדיין על אלימות כלכלית, אבל ניתן לשייך אותה לסעיף 3 לחוק, משום שהיא פוגעת בניהול "תקין וסביר" של החיים (יסעור-בורוכוביץ', 2016), ובפרשנות מרחיבה ניתן לראות בה צורה של אלימות נפשית. על כן, כצעד ראשוני יש חשיבות מכרעת לכך שעובדות סוציאליות או נציגות אחרות של ארגוני הרווחה יכירו את התופעה, ויידעו את הפונות אליהן באופייה ובעזרה האפשרית המוצעת במקרים אלה. המלצות נוספות לפיתוח מענים לקורבנות-שורדות אלימות כלכלית מוצגות בנייר עמדה שכתבו המחברות בנושא ב-2021, אשר פורסם באתר של משרד הרווחה ומשולב כיום בחלק מהכשרותיהן של עובדות סוציאליות העוסקות בתחום.

לסיום, אנו קוראות לנשות ולאנשי מקצוע בתחומי הרווחה ובתחומים משיקים להפוך סוכני שינוי בהפצת הידע על אודות אלימות כלכלית, בקידום ההכרה בה ובהשלכותיה, ובפיתוח ראייה קהילתית הוליסטית שתאפשר למצוא וליישם את הפתרונות והמענים עבורה.

נקודות מפתח

- יש להבין אלימות כלכלית כתופעה רב-ממדית שהיא חלק ממנגנון השליטה הכפויה המופעל בזוגיות אינטימית.
- לאלימות כלכלית מאפיינים מגדריים מובהקים הנשענים על הקשרים תרבותיים, חברתיים ופוליטיים.
- מודל התגובה המתואמת מציע 12 צעדים מקיפים לתמיכה בקורבנות-שורדות אלימות כלכלית, לטיפול בהן ולשיקומן.
- אופייה הרב-ממדי של תופעת האלימות הכלכלית מחייב תגובה רב-ממדית כמו זו המוצעת במודל התגובה המתואמת, הנתמך על ידי משילות שיתופית.

מקורות

- אבו-שארב, א. (2016). קשר השתיקה: אלימות במשפחה נגד נשים ערביות-בדואיות בנגב. המרכז לזכויות נשים בדואיות ואית"ר מעכי.
- ברנשטיין, מ., מר, ט. ואלנבולסי, ר. (2022). נשים ערביות בהליכי חדלות פירעון. המרכז האקדמי צפת.
- ברקת-דניאלי, ג., יסעור-בורוכוביץ', ד., רנן-ברזילי, א. ובנימין, א. (2023). מדיניות ציבורית לא מוצהרת? ניתוח זהויות מקצועיות במענה לנפגעות אלימות כלכלית. *ביטחון סוציאלי*, 120, 99-130.
- טולצ'ין-אימרגליק, א. (2019). בעלך לא מרשה לך לבדוק את חשבון הבנק? זו אלימות. *זמן*, <https://www.zman.co.il/6933/>
- יסעור-בורוכוביץ', ד. (2016). "יש לי כמה טריקים" – על המפגש בין נותני שירותים ולקוחות החיים בעוני. הרבעון לחקר ארגונים וניהול משאבי אנוש, 1(2), 40-55.
- קוורטין, א. (2021). כלואות: שתלטנות קיצונית בזוגיות. גמא.
- רובינשטיין, ד. (2014). זכאות או מתנה? סימון דמי מזונות והוצאות נלוות וחרירות של ילדים להורים גרושים בישראל [חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה]. אוניברסיטת בר אילן.
- רנן-ברזילי, א. ויוסרי, ש. (2016). אלימות כלכלית במשפחה – בין דומיננטיות גברית לגבריות נכפית. *עיוני משפט*, 3(3), 613-660.
- Adams, A. E., Sullivan, C. M., Bybee, D., & Greeson, M. R. (2008). Development of the scale of economic abuse. *Violence Against Women*, 14(5), 563-588. <https://doi.org/10.1177/1077801208315529>
- Adams, A. E., Littwin, A. K., & Javorka, M. (2020). The frequency, nature, and effects of coerced debt among a national sample of women seeking help for intimate partner violence. *Violence Against Women*, 26(11), 1324-1342. <https://doi.org/10.1177/1077801219841445>
- Adelman, M. (2017). *Battering states: The politics of domestic violence in Israel*. Vanderbilt University Press.
- Barandiaran, X., Canel, M. J., & Bouckaert, G. (Eds.). (2023). *Building collaborative governance in times of uncertainty: Pracademic lessons from the Basque Gipuzkoa province*. Leuven University Press.
- Barzilay, R. A. (2017). Power in the age of in/equality: Economic abuse, masculinities, and the long road to marriage equality. *Akron Law Review*, 51(2), 323-366. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3117817

- Breiding, M. J., Basile, K. C., Smith, S.G., Black, M.C., & Mahendra, R. R. (2015). *Intimate partner violence surveillance: Uniform definitions and recommended data elements, Version 2.0*. National Center for Injury Prevention and Control, Centers for Disease Control and Prevention. <https://www.cdc.gov/violenceprevention/pdf/intimatepartnerviolence.pdf>
- Christy, K., Welter, T., Dundon, K., Valandra, & Bruce, A. (2022). Economic abuse: A subtle but common form of power and control. *Journal of Interpersonal Violence, 37*(1-2), NP473-NP499. <https://doi.org/10.1177/0886260520916264>
- Duron, J. F., Johnson, L., Hoge, G. L., & Postmus, J. L. (2020). Observing coercive control beyond intimate partner violence: Examining the perceptions of professionals about common tactics used in victimization. *Psychology of Violence, 11*(2), 144-154. <https://doi.org/10.1037/vio0000354>
- Fanslow, J., Malihi, Z., Hashemi, L., Gulliver, P., & McIntosh, T. (2021). Change in prevalence of psychological and economic abuse and controlling behaviours against women by an intimate partner in two cross-sectional studies in New Zealand, 2003 and 2019. *BMJ Open, 11*(3), e044910. <http://dx.doi.org/10.1136/bmjopen-2020-044910>
- Glenn, R. (2021). *Service responses to women experiencing or escaping domestic financial abuse USA, Canada, UK* (Report). Winston Churchill Memorial Trust of Australia.
- Krigel, K., & Benjamin, O. (2021a). From physical violence to intensified economic abuse: Transitions between the types of IPV over survivors' life courses. *Violence Against Women, 27*(9), 1211-1231. <http://doi.org/10.1177/1077801220940397>
- Krigel, K., & Benjamin, O. (2021b). Women working in the shadow of violence: Studying the temporality of work and violence embeddedness (WAVE). *Women's Studies International Forum, 84*, 102433. <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2020.102433>
- Kutin, J. J., Russell, R., & Reid, M. (2022). 'I didn't even know it was a thing': Australian young adults' experience of economic abuse. *Health Promotion International, 37*(6), 1-11. <https://doi.org/10.1093/heapro/daac152>
- Meler, T. (2020). Money, power, and inequality within marriage among Palestinian families in Israel. *The Sociological Review, 68*(3), 623-640. <https://doi.org/10.1177/0038026119881093>
- Meler, T., Herbst-Debby, A., & Sabbah Karkabi, M. (2021). Economic abuse of Palestinian mothers in Israel: The case of participants in a welfare-to-work program. *Violence Against Women, 28*(9), 2122-2144. <https://doi.org/10.1177/10778012211024276>
- Postmus, J. L., Hoge, G. L., Breckenridge, J., Sharp-Jeffs, N., & Chung, D. (2020). Economic abuse as an invisible form of domestic violence: A multicountry review. *Trauma, Violence, & Abuse, 21*(2), 261-283. <https://doi.org/10.1177/1524838018764160>
- Postmus, J. L., Lin, H.-F., Nikolova, K., & Johnson, L. (2022). Perpetrating economic abuse across the globe: Results from the U.N. multi-country study on men and violence in Asia and the Pacific. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma. https://doi.org/10.1080/10926771.2022.2159906*
- Schrag, R. J. V., Ravi, K. E., & Robinson, S. R. (2020). The role of social support in the link between economic abuse and economic hardship. *Journal of Family Violence, 35*(1), 85-93. <https://doi.org/10.1007/s10896-018-0019-8>
- Sharp-Jeffs, N. (2021). Understanding the economics of abuse: An assessment of the economic abuse definition within the Domestic Abuse Bill. *Journal of Gender-Based Violence, 5*(1), 163-173. <https://doi.org/10.1332/239788220X16076181041680>
- Sharp-Jeffs, N. (2022). *Understanding and responding to economic abuse*. Emerald Group Publishing.
- Singh, S. (2020). Economic abuse and family violence across cultures: Gendering money and assets through coercive control. In M. McMahon & P. McGorrey (Eds.), *Criminalising coercive control: Family violence and the criminal law* (pp. 51-72). Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-15-0653-6_3

- Stark, E. (2007). *Coercive control: How men entrap women in personal life*. Oxford University Press.
- Stylianou, A. M., Postmus, J. L., & McMahon, S. (2013). Measuring abusive behaviors: Is economic abuse a unique form of abuse? *Journal of Interpersonal Violence, 28*(16), 3186-3204. <https://doi.org/10.1177/0886260513496904>
- Tavares, P., & Wodon, Q. (2018). Global and regional trends in womens' legal protection against domestic violence and sexual harassment. *Ending Violence Against Women and Girls Series*. <http://pubdocs.worldbank.org/en/679221517425064052GBVLaws-/EndingViolenceAgainstWomenandGirls-Feb2018.pdf>
- Virden, T. R. (2020). *College students' experiences of economic abuse: The development of the education sabotage scale*. Michigan State University.
- Weissman, D. M. (2020). In pursuit of economic justice: The political economy of domestic violence laws and policies. *Utah Law Review, 2020*(1), 1-68. <https://dc.law.utah.edu/ulr/vol2020/iss1/1>
- Yau, J. H.-Y., Fong, D. Y.-T., & Wong, J. Y.-H. (2020). Risk factors for and mental well-being outcomes of economic abuse in Hong Kong Chinese population. *Violence and Victims, 35*(2), 246-265. <https://doi.org/10.1891/VV-D-18-00057>